

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ НОТАРІУСОМ НОРМ ІНОЗЕМНОГО ПРАВА

LEGAL ASPECTS OF APPLICATION OF NOTARY REGULATIONS OF FOREIGN RIGHTS

Кулак Н.В.,

*кандидат наук із державного управління,
доцент кафедри господарського права*

Київського національного університету технології та дизайну

У статті досліджено нотаріально-процесуальний порядок вчинення нотаріального провадження у спадкових справах з іноземним елементом. Визначено етапність дій нотаріусу в процесі вирішення правової ситуації, обтяженої іноземним елементом щодо питань спадкування. Виокремлено проблемні питання, з якими стикаються нотаріуси під час вирішення спадкових справ з іноземним елементом.

Ключові слова: нотаріальне провадження, іноземний елемент, застосування норм міжнародного права, спадкові справи, міжнародне приватне право.

В статье исследован процессуальный порядок совершения нотариальных действий с иностранным элементом в делах о наследстве. Определена этапность действий нотариуса в процессе решения правовой ситуации, обтяженной иностранным элементом по вопросам наследования. Выделены особенности нотариального делопроизводства с иностранным элементом, проанализированы проблемные ситуации, с которыми сталкиваются нотариусы при решении наследственных дел с иностранным элементом.

Ключевые слова: нотариальное производство, иностранный элемент, применение норм международного права, наследственные дела, международное частное право.

The paper studies notarial and procedural course of action for notary proceedings in inheritance cases with a foreign element. It determines the sequencing of notary actions in the process of settling a legal matter encumbered with a foreign element in terms of inheritance issues. The paper highlights problematic issues faced by notaries while settling inheritance cases with a foreign element.

Key words: notary production, foreign element, application of international law, inheritance cases, international private law.

Постановка проблеми. Активізація міжнародних відносин зумовлює розвиток цивільних, сімейних та інших відносин з іноземним елементом, що дає поштовх до збільшення кількості нотаріальних проваджень з іноземним елементом як у світі, так і в Україні. Незважаючи на збільшення кількості суб'єктів міжнародних нотаріально-процесуальних відносин та відповідне розширення правозастосовної практики в сфері правового регулювання приватних відносин з іноземним елементом, питання застосування нотаріусом норм іноземного права у спадкових справах залишаються одними з найскладніших серед питань міжнародного приватного права (МПРП), у зв'язку із тим, що Закон України «Про нотаріат» не визначає чіткого механізму застосування норм іноземного права, що покладає на нотаріусів як на суб'єктів, наділених легальними владними повноваженнями, правову та моральну відповідальність за об'єктивне вирішення правової ситуації, обтяженої іноземним елементом.

Стан опрацювання. Правові аспекти міжнародного спадкування досліджувалися у працях Ю.О. Заїки, О.О. Кармази, В.І. Кисіля, П.С. Нікітюка, Є.І. Фурси, Є.Є. Фурси. Тематика самої процедури застосування нотаріусом норм іноземного права в спадкових справах з іноземним елементом залишається поза увагою науковців через те, що фахівці більшу увагу приділяють загальним питанням МПРП. Але останнім часом, у зв'язку зі збільшенням кількості судових проваджень по спадкових справах з іно-

земним елементом, які не отримали свого розв'язання у нотаріальному провадженні, з'явилася нагальна необхідність у дослідженні правових аспектів здійснення нотаріусом процедури нотаріального провадження спадкових справ з іноземним елементом.

Мета статті полягає в структурному аналізі процедури нотаріального провадження спадкових справ з іноземним елементом.

Виклад основного матеріалу. Під час вирішення правової ситуації щодо спадкування, обтяженої іноземним елементом, процес застосування норм іноземного права складається з таких етапів:

- кваліфікація правової ситуації;
- вибір застосовного права на основі колізійних норм;
- застосування матеріальних норм відповідного правопорядку.

Кваліфікація правової ситуації складається із процедури визначення об'єкта права, суб'єктів права, прав та обов'язків суб'єктів. Нотаріус у разі звернення до нього зацікавлених осіб має спочатку здійснити дії, спрямовані на встановлення особи, перевірки її дієздатності та правоздатності нотаріусом, порядок підписання нотаріальних документів, реєстрації нотаріальних дій, дії нотаріуса під час виявлення порушень закону, помилок та описок, порядок відмови у вчиненні нотаріальної дії [1].

Згідно зі ст. 41–53 Закону України «Про нотаріат» на цій стадії у застосовуються загальні правила нотаріальних дій, які складаються з [2]:

- місця вчинення нотаріальних дій;
- строків вчинення нотаріальних дій;
- установлення особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії;
- визначення обсягу цивільної дієздатності фізичних осіб і перевірки цивільної правоздатності та дієздатності юридичних осіб;
- перевірки повноважень представника фізичної або юридичної особи;
- встановлення намірів сторін вчиняти правочин;
- підписання нотаріально посвідчених правочинів, заяв та інших документів;
- витребування відомостей і документів, необхідних для вчинення нотаріальної дії;
- вимоги до документів, що подаються для вчинення нотаріальної дії;
- вчинення посвідчених написів та видачі свідоцтв;
- відмова у вчиненні нотаріальних дій;
- заходи, що вживаються нотаріусом або посадовою особою, яка вчиняє нотаріальні дії, під час виявлення порушення законодавства; оскарження нотаріальних дій, або відмови у їх вчиненні
- реєстрації нотаріальних дій;
- видачі дублікату нотаріально посвідченого документа.

Процесуально оформлення спадщини у справах з іноземним елементом здійснюється згідно до норм Закону України «Про міжнародне приватне право» та Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (далі Порядок вчинення нотаріальних дій) [1; 8].

Процедура оформлення спадщини у справах з іноземним елементом має такі етапи:

1. відкриття спадщини (прийняття заяви, перевірка нотаріусом факту смерті, часу і місця відкриття спадщини, наявності іноземного елемента);
2. заведення спадкової справи;
3. визначення застосовного права;
4. прийняття спадщини або відмова від її прийняття;
5. видача свідоцтва про право на спадщину за законом, або видача свідоцтва про право на спадщину за заповітом.

Аналіз положень Закону України «Про міжнародне приватне право» та Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України фіксує той факт, що спадкові справи з іноземним елементом відрізняються від стандартних спадкових справ змістом процесуальних процедур, спрямованих на з'ясування права, якої країни буде застосовано у разі відмови або посвідчення конкретного правочину.

Вибір застосовного права на основі колізійних норм

Внутрішньодержавне право регулює спадкові відносини, відштовхуючись від внутрішніх відносин та внутрішньодержавних джерел права. Спадкові справи з іноземним елементом вимагають вибір застосовного права на основі колізійних норм. Порядок дій нотаріуса під час провадження по спадкових справах з іноземним елементом регламентують такі нормативно-правові акти:

- книга VI Цивільного кодексу України (далі – ЦК України);
- Закон України «Про нотаріат» від 02.09.1993 р. № 3425–XII;
- Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 р. № 2709–IV;
- Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906–IV та міжнародні договори про надання правової допомоги у цивільних справах;
- Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. за № 296/5 (далі – Порядок);
- Консульський статут України, затверджений Указом Президента України від 02.04.1994 р. за № 127/94;
- Положення про порядок учинення нотаріальних дій у дипломатичних представництвах та консульських установах України, затверджене спільним наказом Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України від 27.12.2004 р. за № 142/5/310.

До іноземних громадян в Україні застосовується правовий режим іноземців, що передбачає поширення на іноземних громадян аналогічних прав і обов'язків як і на українських громадян, крім випадків, встановлених законодавством.

Таким чином, іноземні громадяни мають право користуватися послугами нотаріусів, але під час провадження спадкових справ з іноземним елементом, згідно з чинним українським законодавством, у цих справах застосовуються колізійні норми права.

У процесі вибору застосовуваного матеріального права можливі два варіанти: обрання вітчизняного матеріального права, або колізійна норма відсилає до норми іноземного права як компетентного регулювати відносини сторін нотаріального правочину.

Отже, згідно з теорією МПрП [7]:

- застосування іноземного права здійснюється відповідно до загальноновизначених принципів міжнародного приватного права;
- іноземне право застосовується через нерозривність правових норм і предметів матеріального світу;
- іноземне право на території іншої країни застосовується лише за наявності прямих вказівок у національному праві;
- іноземне право застосовується внаслідок мовчазної згоди держав надавати юридичне значення іноземним правовим нормам.

Таким чином, нотаріус у процесі вчинення нотаріальної дії, під час провадження спадкових справ з іноземним елементом має з'ясувати, чи немає в Україні укладеного з відповідною державою міжнародного договору, який містить положення, необхідні для вирішення питань вибору застосовуваного матеріального права, проаналізувати норми вітчизняного законодавства та бути компетентним у сфері судової практики вирішення спадкових справ з іноземним елементом.

Застосування матеріальних норм відповідного правопорядку

Загальновідомо, що найпроблемнішим питанням, з яким стикаються нотаріуси в процесі нотаріального провадження під час вирішення спадкових справ з іноземним елементом, є правильне визначення місця відкриття спадщини.

Згідно зі ст. 1221 ЦК України «місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця. Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна, або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна» [3]. Схожі правила прописані у главі 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій [1].

При цьому, якщо об'єктів нерухомого майна кілька і їх місцезнаходження різне, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження одного з об'єктів цього майна на вибір спадкоємця/ів [1].

Відповідно до ст. 29 ЦК України, визначаючи місце проживання фізичної особи як житловий будинок, квартиру, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово, законодавчо закріплене доволі широке тлумачення терміна «місце проживання», оскільки в житловому приміщенні фізична особа може проживати як постійно, так і переважно або тимчасово. Вказана норма є причиною проблем у визначенні місця відкриття спадщини, що впливає на правильний вибір компетентного органу, який буде займатися врегулюванням спадкової справи [3].

Відповідно до п. 1.13 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій фактом, що підтверджує місце відкриття спадщини, можуть виступати такі документи [1]:

- довідка житлово-експлуатаційної організації;
- запис у будинковій книзі про реєстрацію спадкодавця;
- довідка адресного бюро;
- довідка райвійськкомату про те, що спадкодавець до призову на військову службу проживав за відповідною адресою тощо.

Варто наголосити на тому, що, згідно з п. 1.13 глави 10 розділу II Порядку вчинення нотаріальних дій, місце відкриття спадщини не може підтверджуватись свідоцтвом про смерть [1].

Цей принцип закріплено в Методичних рекомендаціях щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із життям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про право власності на частку у спільному майні

подружжя, схвалених рішенням Науково-експертної ради з питань нотаріату при Міністерстві юстиції України від 29.01.2009 р. [4].

Таким чином, Методичні рекомендації чітко вказують на безпідставність визначення останнього місця проживання в свідоцтві про смерть, якщо це місце проживання не підтверджується іншими документами. Ця позиція залишається вірною, окрім випадків, коли свідоцтва про смерть, видані в іноземних юрисдикціях, містять дві окремих граф: місце смерті та останнє місце проживання. Такі свідоцтва повною мірою підтверджують останнє місце проживання померлої особи саме на підставі розгорнутої форми свідоцтва про смерть [1].

Судові інстанції мають право вирішувати питання видачі документів, що підтверджують місце відкриття спадщини, у разі відсутності у спадкоємців документів, що підтверджують місце відкриття спадщини. За таких обставин місце відкриття спадщини підтверджується копією рішення суду, що набрало законної сили [5].

Порядок оформлення спадщини вважається завершеним із моменту видачі нотаріально посвідченого документа – свідоцтва про право на спадщину. За чинним законодавством України, свідоцтво про право на спадщину видається приватними, державними нотаріусами, посадовими особами консульських установ України за кордоном за місцем відкриття спадщини тим спадкоємцям, які прийняли спадщину і звернулися до нотаріуса у встановлені строки з відповідною заявою [3].

Порядок оформлення свідоцтва про право на спадщину регулюється Правилами ведення нотаріального діловодства, затвердженими Наказом міністерства юстиції України від 22 грудня 2010 р. № 3253. За вказаними Правилами, за формами 16 та 17 оформлюється та посвідчує свідоцтво про право «на спадщину, яка відкрилася за кордоном» [6].

Висновки. Процес здійснення нотаріусом провадження в справах з іноземним елементом має три етапи: етап кваліфікація правової ситуації; етап вибору застосовного права на основі колізійних норм; етап застосування матеріальних норм відповідного правопорядку у процесі вирішення правової ситуації, обтяженої іноземним елементом щодо питань спадкування.

Сам процес застосування нотаріусом норм іноземного права можна визначити як сукупність взаємозв'язаних та взаємозумовлених процесуальних дій, спрямованих на реалізацію одного з основних завдань МПрП – вибору оптимального засобу вирішення колізій правопорядків різних держав на засадах загальних принципів приватного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.
2. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3425->.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=435-15>.
4. Методичні рекомендації Міністерства юстиції України «Методичні рекомендації щодо вчинення нотаріальних дій, пов'язаних із життям заходів щодо охорони спадкового майна, видачею свідоцтв про право на спадщину та свідоцтв про

право власності на частку в спільному майні подружжя» від 29.01.2009 р. n0001323–09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001323–09](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001323-09).

5. Про судову практику розгляду окремих питань, що виникають при оформленні спадщини: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.05.2013 р. № 24–753/0/4–13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v-753740–13](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v-753740-13).

6. Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства: Наказ Міністерства юстиції України від 22.12.2010 р. № 3253/5 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1318–10/print](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1318-10/print).

7. Гетьман-Павлова І.В. Международное частное право: Учебник / И.В. Гетьман-Павлова. – М.: Из-во Юрайт, 2011. – 511 с.

8. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 р. № 2709–IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2709–15](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2709-15).

9. Кулак Н.В. Процедура вчинення нотаріусом нотаріальних проваджень у сфері спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом / Н.В. Кулак // Visegrad journal on human rights. – 2017. – 2/2. – Р. 115–119.

10. Кулак Н.В. Аналіз джерел правового регулювання міжнародних спадкових відносин / Н.В. Кулак // Jurnalul juridic national: teorie și practică. – 2017. – № 6(28). – С. 50–72.